

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ТА ЗА КОРДОНОМ: ДЕРЖАВНОУПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ

S. Poltorak,
Phd in science of pedagogical, professor

HIGHER MILITARY EDUCATION SYSTEM DEVELOPMENT IN UKRAINE AND ABROAD: STATE ADMINISTRATION ASPECTS

Розглянуто вищу освіту, у т. ч. й військову, як історично сформований соціальний інститут, відповідальний за спадкоємність, нагромадження й відтворення наукових знань. Визначено, що збереження освітнього, наукового потенціалу та зміцнення основних науково-педагогічних шкіл є ключовими напрямками підготовки військових спеціалістів відводиться особлива роль. До завдань, що повинні бути вирішені силами вчених військових вищих навчальних закладів, віднесено створення нових навчальних технологій, які органічно поєднують глибокі наукові дослідження з навчальним процесом, що забезпечують підготовку висококваліфікованих військових кадрів. Запропоновано врахування в Україні перспектив розвитку військової освіти за кордоном. Це має забезпечити її інноваційний, динамічний рух, престижність у майбутньому вітчизняному інформаційному суспільстві та вагомий внесок у надійне зміцнення обороноздатності України.

Higher education, including the military one, was reviewed as historically formed social institute responsible for continuity, accumulation and reproduction of scientific knowledge. It was determined that the educational and scientific potential maintenance and main scientific and teaching schools strengthening are the key directions of military specialists' training. The tasks, which must be fulfilled by scientists of military higher educational institutions, include the creation of the new educational technologies organically combining the deep scientific researches and the educational process. This, in turn, guarantees the training of highly skilled military personnel. It was proposed for Ukraine to take into account the prospects of the development of military education abroad. This will ensure its innovative and dynamic development, the prestigiousness in the country's future informational society, and the valuable contribution to the reliable intensification of Ukraine's defense potential.

Ключові слова: вища освіта, система військової освіти, тенденції інноваційного розвитку, упровадження.

Key words: higher education, the system of military education, trends of innovation development, introduction.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Приєднання України до Європейського освітнього простору, зміни в законодавчій базі з питань розвитку вітчизняної освіти, з одного боку, та необхідність приведення параметрів військової освіти у відповідність до сучасних вимог військово-професійної діяльності офіцерів та ряд інших проблем, з іншого боку, вимагають значних змін у системі військової освіти як однієї з ключових ланок стабільного розвитку військової організації держави.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У контексті проблематики державного управління вищою освітою, у т. ч. військовою, особливу цікавість викликають наукові та практичні підходи запропоновані В. Вікторовим, О. Жабенко, Л. Гаєвською, С. Домбровською, Д. Дзвінчуком, В. Кременем, В. Луговим, В. Огаренко, Н. Протасовою,

В. Садковим, В. Сиченко та ін. Незважаючи на широке коло наукових напрацювань з питань державного управління вищою освітою, існує багато проблем, які вимагають подальшої розробки. Це зумовлено тим, що військова освіта України сьогодні переживає час перетворень і реформ. Їх основною метою є реорганізація армії та формування адекватної їй системи підготовки офіцерських кадрів. Отже, особливої актуальності набувають наукові розвідки щодо здійснення ґрунтовного аналізу досвіду підготовки таких кадрів за кордоном, виявлення тенденцій інноваційного розвитку освіти й освітніх систем у світі, а також визначення напрямів їх упровадження в систему військової освіти України.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Отже, метою дослідження є науково-теоретичне визначення державноуправлінських аспектів розвитку системи вищої військової освіти України та за кордоном.

**ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

Перед тим, як визначитися з особливостями системи військової освіти, слід дати характеристику освіті взагалі. Вона становить основу розвитку особистості, суспільства, нації та держави, а також є запорукою майбутнього України. Як зазначає Президент України, освіта — визначальний чинник життєдіяльності суспільства, оскільки відтворює та нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства [6].

Результати аналізу економічного зростання Швейцарії, Сінгапуру, Швеції, Нідерландів, Данії, Японії й Англії свідчать про необхідність формування та забезпечення розвитку національної інноваційної системи як безальтернативного шляху реалізації системної та послідовної державної політики, спрямованої на активізацію інноваційних процесів, забезпечення технологічного розвитку та оновлення національної економіки [2]. Важливою складовою такої системи має стати ефективна система вищої освіти, що складається з ВНЗ, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою, а також навчальних закладів, які проводять підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів. Крім того, до неї входить система вироблення знань, до якої входять наукові установи й організації незалежно від форми власності, що здійснюють наукові дослідження та створюють нові наукові знання і технології, а також державні наукові центри, галузеві й академічні інститути, наукові підрозділи університетів, наукові та конструкторські підрозділи підприємств [3]. Бажані зрушення передбачають ефективну спроможність вищої освіти випереджати ті соціальні та економічні зміни, що відбуваються, готувати молодь до праці та життя в суспільстві, формувати демократичне суспільство.

Як твердить О. Куклін, стратегічними пріоритетами розвитку вищої освіти в концепції інноваційного розвитку України є такі [2]:

— забезпечення інноваційної спрямованості системи освіти шляхом активізації науково-технічної та інноваційної діяльності ВНЗ і збільшення обсягу її бюджетного фінансування, утворення новаційних структур у системі освіти, реформування системи вищої освіти з урахуванням вимог європейських стандартів;

— розширене відтворення знань на основі інтеграції діяльності ВНЗ, академічних і галузевих наукових установ шляхом підвищення рівня фондоозброєності державного сектору наукових досліджень та розробок; концентрації ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку науки і техніки й інноваційної діяльності, створенні умов для організації високотехнологічного виробництва в Україні; створення університетів дослідницького типу на базі провідних ВНЗ; стимулювання процесу підвищення кваліфікації, розвитку системи дистанційного навчання.

Варто відзначити, що сучасна трансформація вищої освіти в Україні є складним нелінійним процесом. Погоджуємося із О. Кукліним, що він повинен охоплювати таке [там само]: 1) екстенсифікацію (збільшення кількості ВНЗ, спеціальностей та програм, студентського контингенту); 2) модернізацію (зміну змісту освіти, узгодження її із сучасними вимогами). Складовими цього процесу є демократизація, інноваційні процеси у вищій школі: поява нових спеціальностей, освітніх програм, технологій та засобів навчання, поширення сучасних методів менеджменту та маркетингу вищої освіти; 3) глобалізацію й європеїзацію (формування єдиного європейського простору вищої освіти).

Такий стан речей зумовлений тим, що в системі освіти XXI ст. будуть проявлятися та впливати на реалізацію ідеї розвитку цілісної людської особистості низка тенденцій, а саме [5]:

— перша — гуманізація, що полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності. Згідно із цією тенденцією має відбутися створення нового зразка освіти, який передбачає пріоритет освіти, орієнтовану на особистість того, хто навчається над освітою, яка орієнтована на "знання з предмета"; найповніше розкриття здібностей того, хто навчається, задоволення його різноманітних освітніх потреб, виховання почуття власної гідності, свободи, гармонії стосунків з навколишнім середовищем. Формування духовності, культури особистості, її цілісної картини світу. Від рівня засвоєння базової гуманітарної культури залежить розвиток особистості в гармонії із загальнолюдською культурою. На основі загальнолюдської культури можливий розвиток усіх сторін особистості, урахування її суб'єктивних потреб і об'єктивних умов, що пов'язані з матеріальною базою та кадровим потенціалом освіти. У цьому зв'язку самовизначення особистості у світовій культурі є визначальним аспектом гуманітаризації змісту освіти;

— друга — національна спрямованість освіти, що полягає в невіддільності освіти від національної основи. Зокрема в органічному поєднанні освіти з історією і національними традиціями, а також в збереженні та збагаченні національних цінностей українського народу та інших народів;

— третя — відкритість системи освіти. Визначення цілей освіти не обмежується державним замовленням, а розширюється потребами в освіті; програми задають базовий, тобто необхідний, орієнтир-мінімум, загальне ядро знань, яке відкрите для доповнень, що залежать від культурних, регіональних, етнічних та інших умов освіти;

— четверта — перенесення акценту з навчальної діяльності викладача на навчально-пізнавальну, трудову, художню та іншу діяльність того, хто навчається. Культура реалізує свою функцію розвитку особистості лише у тому випадку, коли вона активізує, спонукає людину до діяльності. Чим різноманітнішою і продуктивнішою є значима для особистості діяльність, тим ефективніше відбувається оволодіння культурою. Діяльність особистості — той механізм, який дозволяє перетворити сукупність зовнішніх впливів у новотворення особистості як продукт розвитку;

— п'ята — перехід від переважно інформативних форм до активних методів і форм навчання з використанням елементів проблемності, наукового пошуку, резервів самостійної роботи тих, хто навчається. Власне, має відбутися перехід від відтворення до розуміння, осмислення, здійснення "індустріалізації навчання", тобто його комп'ютеризація й технологізація, які уможливають інтелектуальну діяльність людини;

— шоста — створення умов для самоствердження, самореалізації і самовизначення особистості, що є результатом її самоорганізації. Самоорганізація відбувається за педагогічної підтримки, яка опирається здебільшого на внутрішні джерела розвитку того, хто навчається;

— сьома — перетворення позиції викладача і позиції того, хто навчається в особистісно-рівноправні, у людей-співробітників. Таке перетворення пов'язане із зміною ролей і функцій учасників педагогічного процесу. Викладач не виховує, не вчить, а активізує, стимулює намагання, формує мотиви того, хто навчається до саморозвитку, вивчає його активність, створює умови для саморуку. При цьому необхідно дотримуватися певної послідовності, динаміки, яка охоплює таке: максимальну допомогу викладача тому, хто навчається у вирішенні навчальних завдань на початковій стадії освіти, поступову активізацію і забезпечення повної саморегуляції у навчанні і виникнення відносин партнерства між ними;

— восьма — творча спрямованість освітнього процесу. Вона передбачає безпосередню мотивацію навчальної та інших видів діяльності, організацію саморуку до кінцевого результату. Це створює умови для самореалізації особистості, виявлення і розвитку її творчих можливостей;

— дев'ята — перехід від суворо регламентованих контрольованих способів організації педагогічного процесу до розвивальних, активізуючих, що передбачає стимулювання, організацію творчої, самостійної діяльності тих, хто навчається;

— десята — оцінка результату діяльності системи освіти "на виході" (outcome education), який визначається певними вимогами або стандартами, уніфікованими незалежно від форми навчання;

— одинадцята — безперервність освіти, що відкриває можливість для постійного поглиблення загальноосвітньої підготовки, досягнення цілісності у навчанні та вихованні; перетворення набуття освіти у процес, що триває упродовж всього життя людини;

— дванадцята — нероздільність навчання і виховання, що полягає в їх органічному поєднанні, підпорядкуванні змісту навчання та виховання формуванню цілісної та гармонійно розвиненої особистості.

Разом із тим, конкретизації вимагає поняття й особливості військової освіти. Вона є складовою частиною державної освіти, і представляє собою аналогічно визначений процес становлення особистості. Однак, на відміну від державної, військова освіта формує особливу особистість — військового фахівця, яка повинна та здатна займатися військовою діяльністю. Очевидно, що для військової освіти властиві компоненти як звичайної (невійськової) освіти, так і специфічні, характерні тільки для військової освіти. Не варто, проте, розглядати військовою освіту як систему, що формує виключно ті специфічні якості, які властиві особистості тільки як військовому фахівцю.

Щодо системи військової освіти (далі — СВО), то вона представляє собою соціальний інститут, який є складовою частиною державної системи освіти України. Його призначенням є забезпечення процесу військової освіти. СВО складається з організованої сукупності закладів освіти, що реалізують військовою освіту згідно з освітніми й освітньо-кваліфікаційними рівнями, що встановлені державою, і військових органів управління, які здійснюють керівництво діяльністю цих закладів на основі законів, указів, постанов, наказів, керівних та нормативних документів органів державної влади — Міністерства освіти і науки, молоді та спорту, Міністерства оборони України, командування видів Збройних Сил України, родів військ, спеціальних військ та ін. До складу аналізованого соціального інституту, крім закладів освіти, можуть також входити й інші заклади та установи (наукові, методичні, виробничі), що забезпечують та сприяють підготовці військових фахівців.

Підгрунтя СВО становлять два важливі положення: по-перше, військові фахівці призначені для управління високоорганізованими формуваннями людей (підрозділами, частинами, з'єднаннями), що мають у своєму складі озброєння, яке втілює найновіші досягнення сучасної науки та технології. Склад таких формувань повинен досконало володіти прийомами озброєної боротьби (тактикою, оперативним мистецтвом і стратегією) та найбільш ефективними способами бойового застосування озброєння й військової техніки. Немає жодної іншої спеціальності, при підготовці фахівців з якої ставились би настільки специфічні цілі. Тому підготовка офіцерського складу (насамперед, командного, а також значної частини інженерного профілів, офіцерів виховної служби та деяких інших категорій, які мають у підлеглих особовий склад та значним чином впливають на боєздатність та боєготовність військ) повинна бути покладена на СВО. А по-друге, управління військовими колективами в бойових умовах, що вимагають застосування озброєння та військової техніки в інтересах захисту незалежності країни, цілісності та недоторканості її кордонів, захисту конституційних прав та свобод громадян, постійно пов'язано з ризиком для життя командира та підлеглого

особового складу. Це приводить до необхідності створення в колективі особливих відносин, що визначаються вимогами присяги та військових статутів, основу яких становлять відносини командира та підлеглих, що (відносини) створюються в процесі відповідного виховання та навчання. Зважаючи на це, майбутні офіцери, на яких покладається вся повнота відповідальності за підлеглий особовий склад та його дії в бойовій обстановці, мають проходити "відповідну школу", що формується тільки у військових навчальних закладах.

Сьогоднішній період характеризується серйозними структурними й організаційними змінами у сфері державотворення та військового будівництва, у тому числі щодо СВО. Характерною відмінною ознакою функціонування СВО на сучасному етапі є те, що вона виступає водночас й інструментом, й об'єктом реформування Збройних Сил України. Власне, розвиток СВО є складовою й одним із пріоритетних напрямів у побудові Збройних Сил України, оскільки від професійної підготовки офіцерських кадрів, їх відданості Вітчизні і спроможності виконати військовий обов'язок у найвищому ступені залежить боєготовність та боєздатність військ.

На цій підставі слід зауважити, що СВО повинна забезпечити підготовку військових фахівців із високим рівнем професіоналізму, компетентності, інтелектуального розвитку, загальної та військово-професійної культури, здатних з високою ефективністю виконувати поставлені завдання щодо оборони України, розвитку власної творчої індивідуальності, наполегливого самостійного засвоєння нових знань протягом військової служби, прийняття оптимальних рішень в нестандартних умовах за всіма спеціальностями й спеціалізаціями, що визначають рівень боєздатності та боєготовності Збройних Сил.

Світова практика розвитку військової освіти містить розмаїття концепцій, поглядів, принципів і дій, на базі яких формується військова школа. При цьому науковці (М. Науменко) до головних вимог щодо подальшого розвитку військової освіти зараховують такі [4]:

1) підготовку висококваліфікованих військових фахівців, здатних керувати військами (силами) під час виконання відповідних бойових операцій і проведення навчання у мирний час;

2) створення, експлуатацію та застосування найскладніших систем ОБТ;

3) здійснення та супроводження фундаментальних і прикладних досліджень;

4) організацію, проведення та контроль дослідно-конструкторських робіт із створення нових поколінь ОБТ;

5) ефективну дію у виконанні завдань, що виникають під час здійснення міжнародних анти-терористичних та миротворчих операцій.

Згідно із інформацією, розміщеною Міністерством оборони України, подальший розвиток СВО стримується низкою основних факторів, а саме [1]:

— недостатньо ефективним управлінням СВО, аналітичним та інформаційним супроводженням реалізації проектів і прийнятих рішень;

— неповною відповідністю змісту навчання військових фахівців досвіду бойової та оперативної підготовки військ, їх застосуванню у миротворчих операціях, локальних конфліктах і війнах;

— незавершеністю оптимізації мережі вищих військових навчальних закладів (далі — ВВНЗ), військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, навчальних центрів та навчальних військових частин, їх організаційно-штатних структур і чисельності особового складу;

— недостатнім досвідом військової служби на відповідних посадах у військах значної частини науково-педагогічних (педагогічних) працівників ВВНЗ;

— недостатньою ефективністю інтеграційних процесів щодо військової освіти і науки;

— застарілою навчально-матеріальною базою, відсутністю достатньої кількості сучасних навчально-тренувальних систем та комплексів;

— недостатнім фінансовим забезпеченням СВО;

— незавершеністю опрацювання змін до законодавчої бази системи освіти у державі та відповідних нормативно-правових актів з питань військової освіти у Міністерстві оборони України;

— падінням престижності та мотивації проходження військової служби, а також низьким рівнем соціального захисту військовослужбовців тощо.

Усунення цих недоліків потребує деяких перетворень у СВО та організації підготовки військових фахівців. Підтримуючи В. Сідаш, слід зазначити, що з урахуванням практики сучасної підготовки військових фахівців удосконалення системи вищої військової освіти можна здійснити у таких напрямках [7]:

— подальшої інтеграції військової освіти і науки;

— формування нового покоління моделей підготовки висококваліфікованих військових фахівців, здатних ефективно управляти військами в бою;

— приведення структури та чисельності ВВНЗ у відповідність до потреб Збройних Сил України;

— формування і становлення військових педагогів нової формации;

— збереження та зміцнення основних науково-педагогічних шкіл за ключовими напрямками підготовки військових фахівців;

— удосконалення матеріально-технічної бази вищих військових навчальних закладів.

Корисним у цьому контексті є дослідження СВО провідних країн світу, кожна з яких пройшла свій шлях історичного розвитку, і національні особливості обумовлюють відмінності в системі відбору кандидатів для військової служби, підходів до організації та змісту навчання. Ці системи підготовки умовно можна поділити на три моделі: перша — США; друга — Ізраїлю, Німеччини, Туреччини, Румунії та Франції; третя — Англії, Італії, Китаю, Білорусії й України.

Основа СВО України, яка є одночасно й головною її відмінністю (у порівнянні з іншими державами) — фундаментальність підготовки як загальнонаукової, так і військово-професійної. Лейтенант Збройних Сил України по прибуттю у війська одразу здатний приступити до виконання своїх посадових обов'язків. В арміях провідних країн світу випускники ВВНЗ, здебільшого, потребують додаткової підготовки. Так, у США випускники військових академії після 4 р. навчання отримують вищу освіту, ступінь бакалавра і загальну військову освіту. Однак перед призначенням на посаду всі офіцери проходять курс спеціалізації у школах родів військ і служб за обраною спеціальністю терміном від 4 до 8 тижнів. Іншою відмінною рисою підготовки майбутніх командирів у ВВНЗ України є її універсальність.

Підсумовуючи, констатуємо, що для України є корисним урахування основних тенденцій розвитку сучасної СВО за кордоном, а саме: системний підхід до організації й здійснення підготовки офіцерських кадрів, розвинена інфраструктура системи підготовки офіцерських кадрів, підпорядкованість ВВНЗ командувачам видів військ, багаторівневість військової підготовки, використання спеціалізованих навчальних центрів, підготовка військових фахівців відповідно до реальних потреб військ як у мирний, так і військовий час, підвищення кваліфікації протягом усієї військової служби, створення потужних університетів, навчально-наукових комплексів шляхом об'єднання окремих ВВНЗ, забезпечення престижності навчання, поваги до історії, традицій, фундаменталізація, гуманізація, демокра-

тизація, інформатизація й технологізація навчального процесу, упровадження системи управління якістю освіти.

ВИСНОВКИ

Вища освіта, у т. ч. й військова, завжди розглядалась як історично сформований соціальний інститут, відповідальний за спадкоємність, нагромадження й відтворення наукових знань. Тому збереженню освітнього, наукового потенціалу та зміцненню основних науково-педагогічних шкіл за ключовими напрямками підготовки військових спеціалістів відводиться особлива роль. Серед завдань, що повинні бути вирішені силами вчених ВВНЗ, — створення нових навчальних технологій, які органічно поєднують глибокі наукові дослідження з навчальним процесом, що забезпечують підготовку висококваліфікованих військових кадрів. Урахування в Україні вищенаведених перспектив розвитку військової освіти за кордоном має забезпечити її інноваційний, динамічний рух, престижність у майбутньому вітчизняному інформаційному суспільстві та вагомий внесок у надійне зміцнення обороноздатності України.

Література:

1. Замисел розвитку системи військової освіти на період до 2016 р. [Електронний ресурс] / Затверджений Міністром оборони України 18.06.2011 р. — Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/>
2. Куклін О.В. Стратегічні пріоритети розвитку вищої освіти України / О.В. Куклін // Вища школа. — 2012. — № 8. — С. 28—36.
3. Каленюк І.С. Розвиток вищої освіти та економіка знань / І.С. Каленюк, О.В. Куклін. — К.: Знання, 2012. — 240 с.
4. Науменко М.І. Методологічні аспекти військової освіти / М. І. Науменко // Вісник Національної академії оборони України. — 2008. — № 3 (7). — С. 45—51.
5. Педагогіка: конспект лекцій [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://books.br.com.ua/themes/259/261>
6. Про Національну доктрину розвитку освіти [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 17.04.02 № 347/2002. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
7. Сідаш В.В. До питання подальшого розвитку системи військової освіти / В.В. Сідаш // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. — 2010. — Вип. 2 (4). — С. 4—6.

References:

1. Ministry of defence of Ukraine (2011), "Concept of development of military education till 2016", Zamysel rozvytku systemy vijs'kovoї osvity na period do 2016 r., [Online], available at: <http://www.mil.gov.ua/> (Accessed 25 January 2016).
2. Kuklin, O. V. (2012), "Strategic priorities of higher education Ukraine", Vyshcha shkola, vol. 8, pp. 28—36.
3. Kalenyuk, I. S. (2012), Rozvytok vyshchoї osvity ta ekonomika znan' [The development of higher education and the knowledge economy], Znannya, Kyiv, Ukraine.
4. Naumenko, M. I. (2008), "Methodological aspects of military education", Visnyk Nacional'noj akademij oborony Ukrainy, vol. 3 (7), pp. 45—51.
5. br.com.ua (2000), "Pedagogy", Pedagogika, [Online], available at: <http://books.br.com.ua/themes/259/261> (Accessed 25 January 2016).
6. The President of Ukraine (2002), The Decree "On National Doctrine of Education Development", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> (Accessed 25 January 2016).
7. Sidash, V. V. (2010), "On the issue of further development of military education system", Nauka i tekhnika Povitryanykh Syl Zbrojnykh Syl Ukrainy, vol. 2 (4), pp. 4—6. *Стаття надійшла до редакції 25.01.2016 р.*